

SURİYELİ KADIN “MÜLTECİLERİN”¹ EMEK VE İSTİHDAM KOŞULLARI

Melda YAMAN*

Öz: Suriyeli mülteciler diğer göçmenler gibi Türkiye işçi sınıfının alt katmanlarını oluştururlar. Çeşitli araştırmaların da gösterdiği gibi, başta inşaat sektörü, tekstil imalatı ve tarım olmak üzere emek yoğun sektörlerde düşük ücretlerle, kayıt dışı çalışmaktadırlar. Suriye’de işgücüne katılmamış binlerce kadın da Türkiye’de ücretli bir işte çalışma zorunda kalmıştır. Suriyeli mülteci kadınlar çok daha kötü şartlarda çok daha ucuz çalıştırılmaktadır. Çünkü kadın olmalarının yanı sıra bir de “göçmen” kadın oldukları için çok katmanlı sömürüye maruz kalmakta, cinsel şiddete ve tacize açık hâle gelmektedirler. Bununla birlikte kadınların emek süreçleri ücretli çalışmayla sınırlı değildir; kadınlar hane içinde ücretsiz bir emek etkinliği içerisindedirler. Bu çalışmada, Suriyeli mülteci kadınların istihdama katılma koşulları, hane içindeki bakım yükü çerçevesinde ele alınacaktır.

Anahtar sözcükler: Suriyeli işçiler, Suriyeli kadın işçiler, kadın emeği, karşılıksız emek

Labour and Employment Conditions of Syrian Women “Refugees”

Abstract: Syrian refugees, like other immigrants, constitute the lower strata of the working class in Turkey. As shown by the various research, they work informally in the labour intensive industries including agriculture, construction sector and textile manufacturing, with low wages. Thousands of Syrian women who had never participated in the labour force in Syria, have also been forced to seek employment in Turkey. Syrian women work particularly in textile manufacturing, with much lower wages. Because they are women and they are “immigrant” women, they have been exposed multi-layered exploitation and opened to sexual harassment. However, the labour processes of women are not limited to paid work; women are doing unpaid work in the houses. In this study, the conditions for Syrian refugee women’s participation in the labour force will be examined in the frame of their care responsibilities and housework load.

Key words: Syrianworkers, Syrianfemaleworkers, femalelabour, unpaidwork

Giriş

2011 yılında Suriye’de çatışmaların başlamasından itibaren, milyonlarca insanyerinden edildi. II. Dünya Savaşı’ndan bu yana dünyanın en büyük göç dalgası olarak tanımlanan bu süreçte yaklaşık 5,6 milyon kişi Suriye’den kaçıma zorlandı (UNHCR, 2018). Göç İdaresi Genel Müdürlüğü’nün 2018 yılında yayınladığı son verilere göre, Türkiye şu anda 3,6 milyon Suriyeli mülteciye ev sahipliği yapmaktadır. Bunların yüzde 93,6’sı geçici barınma merkezleri dışında yaşamakta; Türkiye’de yaşayan Suriyelilerin yüzde 47,8’ini kadınlar oluşturmaktadır (Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, 2018).

Türkiye bir “konukseverlikle” kapılarını Suriyelilere açmış ancak “misafirlerini” dilini bilmedikleri bir ülkede; savaş, kayıplar ve göçün yarattığı çok katmanlı travmayla, açlık ve yoksullukla; barınma, istihdam ve eğitim sorunlarıyla baş başa bırakmıştır. Suriyeli mülteciler diğer göçmenler gibi, “emek hiyerarşisinin en alt tabakalarında yer alan, kamu hizmetlerinden en az faydalanan, örgütsüz, güvencesiz bir

biçimde çalışan kesimler”i oluşturmaktadır (Akku-
zu, 2015).

Yığınlar hâline gelen Suriyelilerin nasıl istihdam edileceği düşünülmeyen, bu konuda planlama yapıp, gerekli tedbirler alınmadığı için, Suriyeli aileler kendi bireysel çözümlerini üretmek zorunda kalmışlardır. Erkekler imalat sanayi ve inşaatlarda ucuz işgücü hâline gelmiş; Suriye’de hiç istihdama katılmamış kadınlar da ücretli bir işte çalışmak zorunda kalmıştır. Esas vahim tablo çocuk işçiliğidir; on binlerce Suriyeli çocuk başta tekstil atölyeleri olmak üzere imalat sanayide çalışmaya başlamıştır.

Bugün Türkiye’de istihdama katılan Suriyeli mültecilerin sayısı bir milyona yaklaşmıştır. Uluslararası Çalışma Örgütü’ne göre Suriyeli nüfusun çoğunluğunda mevsimlik tarım, tekstil, inşaat ve imalat sektörlerinde düşük vasıflı işlerde kayıt dışı çalışmaktadır (ILO, 2016). Uzun çalışma saatleri, sağlıksız ve güvensiz koşullar, düşük ücretler, Suriyeli mültecilerin kayıt

*Doç. Dr., İzmir Dayanışma Akademisi

Geliş Tarihi / Received : 28.03.2018

Kabul Tarihi / Accepted : 12.05.2018

dışı çalışma süreçlerinde karşılaştıkları en yaygın zorluklardır. Göçmen ve mültecilerin istihdamına ilişkin art arda yasal düzenlemeler yapılmışsa da, mevcut yapı ihtiyaçları karşılamaktan hayli uzaktır. Bu yasal düzenlemelere rağmen, kayıt dışı işler hâla cazibesini korumaktadır. Suriyelilere verilen çalışma izinlerinin sayısı, çok sayıdaki yetersizlikler ve teşvik eksikliğinden dolayı düşüktür (**İçduygu ve Diker, 2017**). Bu durum esas olarak yoğun rekabet ortamında yerel işgücü maliyetlerinin yüksek olması nedeniyle işverenlerin kayıt dışı çalışmayı tercih etmesinden kaynaklanmakta; Suriyeli mülteciler ise bu olağanüstü koşullarda işgücü olarak tercih edilme baskısıyla "itaatkâr ve çalışkan" olmaya zorlanmaktadır (**Ciğerci Ulukan, 2007**).

Göçmen ve mülteciler arasında kadın emek gücü en ucuz ve en itaatkâr emek gücü kaynağı olarak öne çıkmaktadır. Ne var ki Suriyeli kadınların istihdamı, temel olarak göç koşullarıyla belirlenmektedir. Bir kere zorunlu göç kadınları erkeklerden farklı ve daha sert etkilemektedir. Suriyeli kadınlar, diğer göçmen kadınlar gibi "hem kadınlık, hem de göçmenlik statülerinden dolayı belli vatandaşlık haklarından ve sosyal haklardan yoksun kalmakta, var olan kaynaklara ulaşırken ve emek piyasasına girerken de engellerle karşılaşmaktadırlar" (**Dedeoğlu ve Gökmen, 2011**). Ancak, Azerbaycanlı, Moldovalı, Gürcü vs. diğer göçmen kadınlardan farklı olarak, Suriyeli kadınlar için ücretli iş göç etmenin bir nedeni değildir; tersine, göç koşulları kadınları istihdama katılmaya zorlamaktadır.

Bütün bu zorlu süreçlere ek olarak kadınlar, tarımda, tekstil sanayide ve hane içerisinde parça başı işte yaygın olarak çalışmaktadır. Tüm diğer göçmen işçiler gibi Suriyeli kadın işçiler de, iş yerinde şiddete, cinsel taciz ve istismara maruz kalmaktadır.²

Sermaye birikimi ve göçmen emeği

Kitleler hâlinde Türkiye'ye sığınan Suriyelilerin büyük çoğunluğu, hayatlarını sürdürürebilmek için ücretli bir işte çalışmak zorundadır. Ücretli iş, günümüzde temel ihtiyaçları karşılamamanın yegâne yoludur. Erkeklerin yanı sıra, Suriyeli mülteci kadınlar ve çocuklar da hayatta kalma stratejisi olarak istihdama katılmakta; sermaye için muazzam bir yedek sanayi ordusu oluşturmaktadır. Bu kitle, sermayenin bizatihi kendi eğilimlerinin ortaya çıkardığı yedek işçi kitlesine ek bir yedek nüfus yaratmış; sermaye birikiminin bir bakıma güvencesi hâline gelmiştir; Marx'ın *Kapital*'deki (**Marx, 2011**) sözleriyle:

Ama eğer bir artık işçi nüfusu, birikimin ya da kapitalist temel üzerinde zenginliğin gelişmesinin zorunlu bir

ürünüyse, bu artık nüfus da, tersine, kapitalist üretimin kaldıracı, evet, kapitalist üretim tarzının bir varlık koşulu hâline gelir. Bu artık nüfus, sanki üretilmesinin bütün masraflarını o karşılamış gibi mutlak olarak sermayeye ait olan bir kullanılmaya hazır yedek sanayi ordusu oluşturur. Artık nüfus, sermayenin değişen değerlendirme ihtiyaçları için, gerçek nüfus artışının sınırlanandan bağımsız olarak, her an sömürülmeye hazır insan malzemesini yaratır.

Bu yeni yedek sanayi ordusu, içinde bulunduğu zor koşullar, toplumsal dayanışma biçimlerinden yoksunluk ve yabancı olduğu ülkede sosyal politikaların yetersizliği gibi nedenlerle, sermaye için mevcut iş gücünden çok daha arzu edilir bir emek kitlesi yaratmaktadır.

Sermaye birikimi sürecinin soyut kategorileri ilk bakışta emekçinin cinsiyetine, hangi halktan olduğuna, toplumsal statüsüne karşı kayıtsız görünür. Sanki kapitalist için emekçi, cinsiyetinden, etnik kökeninden, ait olduğu coğrafyadan soyutlanmıştır. Sermaye emek gücü ilişkisi, emek gücünün bu niteliklerinden bağımsız bir biçimde gerçekleşir gibidir. Bu soyut analizde emekçi, homojen bir kitleymiş gibi belirir. Oysa kapitalizmin reel işleyişi epey farklıdır. Sermaye, emekçiler arasındaki çeşitli toplumsal katmanlaşmaları kullanır. Birikim süreci, cinsler arasındaki eşitsizliklerden, kapitalizmi önceleyen yahut ülkeler arası eşitsizlikler gibi kapitalizmin dünya ölçeğinde işleyişinin ortaya çıkardığı eşitsiz ve hiyerarşik yapılanmalardan beslenir. Böylece, kadın emeği, göçmen emeği, ülke içindeki ezilen halkların emeği gibi çok katmanlı bir emek kitlesi yaratır.

Sermaye bu emekçileri, içinde yer aldıkları verili hiyerarşi ve eşitsizliklerin sağladığı "elverişli" koşullarda sömürür. Suriyeli kadın mülteciler, işte bu nedenle, hem kadın hem de "göçmen" olmalarından ötürü, sermaye için en "uygun" emek gücü kitlesini oluşturlar.

Günümüz kapitalist toplumlarında göçmenler, genellikle, en kötü koşullarda çalışan işçi grubudur. Göçmen işçilerin büyük çoğunluğu düşük ücretlerle, ekonomik dalgalanmalara karşı kırılgan sektörlerde, iş güvencesi ve sosyal güvence sağlanmadan çalıştırılırlar.

Bu nedenle Suriyeli (ve diğer ülkelerden gelen mülteciler ve göçmenler) kapitalistler için çok "elverişli" bir emek gücü havuzu yaratırlar. Bir kere Suriyeli mülteciler ülkelerindeki çatışmalardan kaçarak geldikleri için çeşitli travmalara maruz kalmışlardır.

Vardıkları ülkelerde hissettikleri ilk duygu, “canlarını kurtarmış olmanın” rahatlığıdır. Yaraları sarmak ve yeni bir yaşam kurmak; bir eve yerleşmek, çocukları beslemek, hastaları tedavi ettirmek, yeni bir iş edinmek hiç kolay değildir. İşsizliğin çok yüksek olduğu Türkiye koşullarında iyi bir iş bulmaksa neredeyse olanaksızdır.

Göçmenlerin, geldikleri ülkelerde edindikleri becerileri, eğitimleri veya vasıfları üzerinden iş bulması ise imkânsız görünmektedir. Suriye’de yüksek eğitim ve vasıf gerektiren meslek grubundan gelen Suriyeli mültecilerin çoğu Türkiye’de sahip oldukları becerilerden çok daha düşük vasa ve ücrete karşılık gelen merdiven altı tekstil atölyelerinde çalışmaya başlamıştır. Suriyelilerin savaş nedeniyle ülkelerinden kaçmak zorunda kaldıkları için, çoğu aldıkları eğitimle edindikleri meslekleri ispatlayacak belgelere sahip değildir. Bu nedenle Suriyeli işçilerin bir bölümü geçmiş deneyimini kullanamamaktadır. Suriye’de hizmet ve imalat sektöründe küçük ölçekli işyeri sahibi olan yahut işçi olarak çalışan Suriyelilerin büyük çoğunluğu da mesleklerini burada sürdürme olanağı bulamadığı için geçmiş deneyimlerinden faydalanmadığı yeni bir sektörde çalışmaya başlamak durumunda kalmıştır (**Erol ve ark., 2017**).

Bu zor koşullarda Suriyeli mültecilere tek bir seçenek kalır – ne iş olsa yaparım! Suriyeliler başka alanlarda eğitimleri veya deneyimleri olsa da, Türkiye’de vasıfsız yahut düşük vasıflı işlerde çalışmaktadır; inşaat işçiliği, tarım işçiliği, tekstil işçiliği gibi. Gülay Toksöz ve arkadaşlarının araştırması (2012), Türkiye’deki çeşitli yerlerden gelen göçmenlerin çalışma koşullarını incelemiştir.³ Araştırma, Suriyeli göçmenlerin ağırlıklı olarak tekstil, inşaat, bahçe işleri ve hizmet sektörü gibi düşük vasıflı işlerde çalıştıklarını ortaya koymuştur (**Toksöz ve ark., 2012**). Araştırmaya katılanlar arasında Suriyeli mülteciler en düşük ücretli emekçileri oluşturmaktadır. Tekstil sektörü Suriyeli mültecilerin başlıca çalışma alanıdır. Ertan Erol ve arkadaşları (2017)⁴ İstanbul’da tekstil sektöründe çalışan Suriyeli ve Türkiyeli işçilerle gerçekleştirdiği araştırmada Suriyelileri mültecilerin vasıfsız işlerde çok düşük ücretlerle çalıştıklarını bulmuşlardır. Araştırma sonuçlarına göre, Suriyeli erkek işçilerin yüzde 31’i, Türkiyeli erkek işçilerinse yüzde 13’ü vasıfsız işçiler grubundadır; Suriyeli işçi kadınlarınsa yüzde 82’si vasıfsız olduğunu bildirmiştir (**Erol ve ark., 2017**).

Suriyeli mülteci işçilerin başlıca çalışma alanlarından biri de tarımdır. Suriyeli işçiler Türkiye’nin dört

bir yanında özellikle ürün hasadında mevsimlik işçi olarak istihdam edilmekte; tarımda da en düşük ücretli çalışanları oluşturmaktadırlar. Mevsimlik tarım işçiliği Türkiye’de en zor çalışma biçimlerinden biridir; mevsimlik işçiler gittikleri şehirlerde, genellikle çadırımsı yerlerde, sağlıklı olmayan koşullarda, kalabalık aileler hâlinde yaşamaktadırlar. İş arayan genellikle bir aracıdır ve yevmiyenin bir kısmını alır. Mevsimlik tarım işçileri arasında çocuk işçilik yaygındır. Şimdi de Suriyeliler, Türkiye’de mevsimlik tarım işçiliği yapmaktadır. Kalkınma Atölyesi tarafından 2015 yılında Adana’da Suriyeli mevsimlik tarım işçileriyle bir araştırma gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın *Bereketli Topraklar, Zehir Gibi Yaşamlar* başlıklı raporunda belirtildiği üzere, daha önce çoğunlukla başka illerden Adana’ya çalışmak için gelen mevsimlik göçmen işçilerle yapılan tarımsal üretim, Suriyeli göçü ile birlikte artık hemen hemen yılın bütün ayları Adana’da yaşayan Suriyeli işçiler tarafından yapılır hâle gelmiştir. Suriyeli işçilere ortalama olarak 38 TL günlük ücret verilmektedir ki bu ücret tarım araçlarının komisyonu düşüldükten sonra işçinin eline geçen net miktardır. Ne var ki, işçilerin büyük çoğunluğu ücreti her zaman nakit biçiminde alamamakta; ücretten, aracıdan aldıkları erzaklar, kira ücretleri, elektrik ve su gibi giderler düşülmektedir. Ayrıca, ücret ödemeleri çoğu zaman gecikebilmekte; toprak sahipleri ürünleri sattıktan sonra, yani üç dört ay sonra, işçilere ödeme yapmaktadır. Rapora göre, 17 yaş altı erkek çocukların yüzde 49’u, kız çocuklarının ise yüzde 50’si tarım işçisi olarak çalışmaktadır (**Kalkınma Atölyesi, 2016**).

Göçmenlerin ve Suriyeli mültecilerin çalışma izinlerini düzenleyen yasalardaki kısıtlar nedeniyle, göçmenlerin büyük çoğunluğu kayıt dışı çalışmaktadır. Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu (TİSK), Hacettepe Üniversitesi Göç ve Siyaset Araştırmaları Merkezi ile birlikte gerçekleştirdiği “Türk İş Dünyası ve Suriyeliler” konusundaki araştırmaya göre 2015 yılında Türkiye’de 400 bin Suriyeli kayıt dışı çalıştırılıyordu (**Erdoğan ve Ünver, 2015**). Bugün bu rakamın çok daha yükseldiğini tahmin etmek güç değil. Diğer araştırmalar da Suriyeli göçmen işçilerin kayıt dışı çalıştıklarını ve sosyal güvenlik sisteminden dışlandıklarını ortaya koyuyor (**Şenses, 2015; Erol ve ark., 2017; Kara ve Kurtuluş, 2015; İçduygu ve Diker, 2017; Kaygısız, 2017**). Erol ve arkadaşlarının bahsi geçen araştırmasına katılan Türkiyeli erkek işçilerin yüzde 46’sı, kadın işçilerinse yaklaşık yüzde 63’ü sigortasız çalıştığını belirtmiştir. Bu olumsuz tablo, Suriyeli işçilerin durumunda vahim bir hâl almaktadır; Suriyeli erkek işçilerin yüzde 99,64’ü –neredeyse tamamı–, Suriyeli kadın işçilerinse tamamı sigortasız çalıştırılmaktadır (**Erol ve ark., 2017**).

Bütün bu olumsuzlukların yanı sıra Suriyeli işçiler ayrımcılığa ve aşağılamaya da maruz kalmaktadır. Şenses, göçmenlerin yaşam ve emeğinin temel karakteristiklerinden birinin ayrımcılık olduğuna dikkat çekmektedir.

İkinci olarak, göçmenler örgütsüzdür. Göçmenlerin geldikleri ülkelerde örgütlenmesi hiç kolay değildir; günümüzde bizatihi Türkiye’de de örgütlenmenin ne denli sancılı bir sorun olduğunu hepimiz biliyoruz. Örgütlenme yerleşikler için bile bu denli güçken, göçmenlerin tedirginliklerini, savaştan ve şiddetten kaçarak gelmenin yarattığı korkularını, kırılğan yaşam koşullarını düşündüğümüzde, örgütlenmenin ve sendikalaşmanın ne denli zor olduğunu görebiliyoruz. Göçmenlerin hak savunuculuğunu yapan örgütlenmelerin azlığı, göçmenlerin güvencesiz yaşamları ile birlikte düşünüldüğünde haklarını korumaları önündeki engellerin kapsamını göstermektedir (**Şenses, 2015**). Bu nedenle Suriyeli mülteciler kapitalistler tarafından kolaylıkla güvencesiz koşullarda, düşük ücretlerle çalıştırılmakta; sorgusuz sualsiz işten çıkarılabilmektedirler. Örgütsüz ve göçmen olmalarıyla bağlantılı olarak, göçmen işçiler işçi sınıfının genellikle “itaatkâr” bir kesimini oluşturmaktadır çünkü işverenin baskılarına, keyfi davranışlarına hatta tacizine bile ses çıkartmaktan korkup, çekinmektedirler. Öyle ki, ücretlerini zamanında alamamaları yahut eksik almaları sık rastlanan bir durumdur. Aslında Anayasa’ya ve Türkiye’nin onaylamış olduğu uluslararası sözleşmelere uygun olarak, göçmen işçilerin sendikal haklarını engelleyen herhangi bir hüküm bulunmamaktadır. Bu nedenle, çalışma iznine sahip ve Sendikalar Kanunu kapsamında işçi sayılan bir işte çalışan Suriyeli mültecilerin çalıştıkları işkolunda kurulmuş bir sendikaya üye olmaları, Toplu İş Sözleşmesine taraf işçi sendikasının üyesi olmaları veya dayanışma aidatı ödemeleri hâlinde toplu iş sözleşmesi hükümlerinden yararlanmaları mümkündür (**Kurtuluş, 2017**). Kuşkusuz bu soyut yasal hak, gerçeklikte bir karşılık bulamamaktadır. Bunun bir sebebi Suriyeli mültecilerin örgütlenmekten korkup çekinmesi ise bir diğer nedeni de Türkiye’deki işçi sendikalarının göçmen işçilerin sorunlarını ve örgütlenmelerini henüz gündemlerine almamış olmalarıdır. Son yıllarda Türkiye’ye emek göçünde artış ve çeşitlenme olmasına karşın, sendikaların emek göçü konusundaki yaklaşım ve konumlarında bir değişim olmamıştır (**Toksöz ve ark., 2013**).

Suriyeli göçmen kadın emeği

Kadınların göç sonrası deneyimleri erkeklerden hayli farklıdır. Göç ettikten sonra kadınlar sosyal izolasyon,

yalnızlık, dil engeli ve kültürel farklılıklar nedeniyle birçok şeye yabancılaşmaktadır. Toplumsal cinsiyet rollerindeki farklılaşma kadınların koşullarını farklılaştırmakta; kadınlar çoğunlukla erkeklere nazaran daha ciddi sorunlarla yüzleşmektedir (**Barın, 2015**). Türkiye’deki Suriyeli mülteci kadınlar benzer zorlukların yanı sıra savaşın ve şiddetin yarattığı güçlüklerle de baş etmeye çalışmaktadır. Erkeklerden farklı olarak, kendi travmalarının üstesinden gelmeye çalışırken bir yandan da hane içindeki diğer yetişkinlerin ve çocukların yaşadıkları travmayı atlattırmasına da yardımcı olmaya çalışmaktadırlar. Ev sahibi toplumdaki ayrı, varoşlarda yaşamını sürdüren göçmenlere bakıldığı zaman kadınların eğitim almadığı, ülkenin dilini öğrenemediği, yaşamını kendi başına sürdürmesinin engellendiği ve topluluk kurallarına çok daha fazla riayet etmesinin beklendiği ve aksi takdirde cezalandırıldığı görülebilir (**Baştzerzi, 2017**).

Göçmenler işçi sınıfının en zor koşullarda çalışan grubunu oluştururken, kadın göçmenler çok daha kötü şartlarda çok daha ucuza çalıştırılmaktadır. Bununla birlikte kadınların emek süreçleri ücretli çalışmayla sınırlı değildir; kadınlar hane içinde karşılıksız bir emek etkinliği içerisinde: çocukların, yaşlıların, kocaların, hasta ve engellilerin bakımı; hanenin temizlenmesi ve ihtiyaçlarının karşılanması; yemek, çamaşır yıkama, bulaşık yıkama gibi hizmetlerin sağlanması vs.

Göçmen ve mülteci kadınlar, kadın oldukları için, cinsiyetçi işbölümünün sonucunda, erkek emek gücünün norm olarak dayatılması ve kadınların esas olarak ücretsiz bakım emekçisi olarak nitelenmesinden ötürü emek piyasasında kırılğan bir biçimde yer alırlar. Kadınlara uygun bulunan toplumsal cinsiyet rollerine bağlı meslekler, göçmen ve mülteci kadınların da yoğunlaştığı işlerdir: bakım işleri, hizmet sektörü, tekstil imalatı gibi. Sermaye, ayrıca, kadın emeğini, ataerkil eşitsizliklerin bir ürünü olan kadınların toplumsal cinsiyet rolleri üzerinden, bedenini de tahakküm altına alarak, sömürür. Ataerki ve kapitalizmi kendine özgü dinamikleri olan ancak somut işleyiş süreçlerinde birbirinden ayrı düşünülemez, toplumsal ilişkileri kurarken birbiri üzerinden dolayımlanan ve birbirinden beslenen bir ilişkiler yumağı olarak görmek olanaklıdır. Ataerki ilişkileri kapitalist toplumda sermayenin dinamikleriyle eklemlenmekte ve yeni biçimler kazanarak ortaya çıkmaktadır. Sermaye artı-değer sömürüsü ile değer yaratımı sürecinde, ataerki eşitsiz ilişkilerin sağladığı tahakküm ve denetim olanaklarıyla kadınların emeği ve bedenini çeşitli biçimlerde “kaynak” olarak kullanılmaktadır.

Göçmen ve mülteci kadınlar, kadın olmalarının yanı sıra bir de "göçmen kadın" oldukları için çok katmanlı sömürüye en açık emek kitlesi hâline gelir. Bilindiği üzere sermayenin ucuz emek arayışı, her zaman etnisiteye ve toplumsal cinsiyete dayalı ayrımlarla dolayımlanır (**Brodkin Sacks 1989**). Etnik baskının yanı sıra ataerkil ilişkilerin kapitalist üretim tarzı ile etkileşimi, farklı etnik gruplardan kadınların düşük ücretli, kötü çalışma koşullarına dayanan tekstil imalatı gibi işlerde yoğunlaşmasına sebep olmaktadır (**Amott ve Matthaei 2005**). Sınıf mücadelesi toplumsal cinsiyete dayalı ve etnik mücadelelerin bir momenti olduğundan, kadınların sınıfsal deneyimleri de etnik ve toplumsal cinsiyet aidiyetleri üzerinden biçimlenir (**Gough 2004**). Bu sonuç, kadınların sınıf ilişkilerini cinsiyete özgü ve etnik ilişkiler aracılığıyla yaşamasına yol açar; bu nedenle, kadınların sınıf kimliği etnik ve toplumsal cinsiyet kimliğinden analitik olarak ayrılmaz hâle gelir (**Brodkin Sacks 1989**).

2017 yılında KADAV'ın istihdam atölyelerine katılan Suriyeli kadınlarla gerçekleştirdiğimiz görüşmeler sonucunda şu değerlendirmelerde bulunmak olanaklı görünüyor:⁵ Güçlü ataerkil normlara göre, Suriyeli hanelerde "ekmek getiren" esas olarak erkeklerdir; kadınlar hane içinde son çare olarak istihdama katılmaktadır; diğer bir deyişle kadınlar hane içinde ayakta kalma stratejisi (*survival strategy*) olarak iş aramaya çıkmaktadır. Suriyeli mülteci kadınların ücretli bir işte çalışması başlarda hoş karşılanmazken ve çoğu kadın iş edinmeyi düşünmezken, yaşam koşullarının giderek kötüleşmesi nedeniyle kadınların önemli bir kesimi kendini yeni yeni istihdama katılmak zorunda hissetmektedir.

Suriyeli mültecilerin haneleri kalabalıktır; çocuk, yaşlı ve koca bakımı ciddi bir emek gerektirmektedir. Kadınlar güçlü ataerkil ilişkiler içinde yaşamlarını sürdürmek zorundadırlar. Erkek çocukları kız çocuklarından daha itibarlıdır; kadınların çoğunun üçten fazla çocuğu bulunmaktadır; Suriye'nin bazı bölgelerinden gelenler arasında erkeklerin birden fazla kadınla evlenmesi yaygındır; çocuk evliliği görülmekte ve yaygınlaşmaktadır; erkekler kadınlardan ortalama 10-15 yaş daha büyüktür; kadınlar istihdama katılmak gibi pek çok etkinlik için kocalarından izin almak zorundalar.

Suriyeli mülteci kadınların büyük bir bölümünün Suriye'de iken ücretli bir işte çalışmadığı anlaşılmaktadır (**AFAD, 2014; Barin, 2015**). KADAV'ın atölyelerine katılan Suriyeli kadınlarla gerçekleştirdiğimiz

bahsi geçen görüşmelerde, kadından sadece yüzde 18,9'unun daha önce bir işte çalışmış olduğunu bulgulamıştık (**Yaman, 2017**). UNICEF'in (2010) sağladığı verilere göre, savaş öncesinde, 2009 yılında, Suriye'de kadınların istihdama katılma oranı yüzde 21'di (**UNICEF, 2010**). Kadınların yaptığı işler arasında öğretmenlik, terzilik, kuaförlük, devlet memurluğu ve hemşireliği sayabiliriz. AFAD'ın 2014 yılında kamp dışında yaşayan Suriyeli mültecilerle yaptığı araştırmaya göre de kadınların yüzde 87'sinin mesleği yoktur; kadınlar arasında en çok devlet memuru, sağlık çalışanı, ofis çalışanı ve çiftçiler bulunmaktadır; az sayıda da olsa mimar mühendis ve hukukçuya rastlanmaktadır (**AFAD, 2014**).

Kadınların istihdama düşük oranlı katılımı ve çoğunun bir mesleğinin olmaması, kadınların çalışmasını engelleyen ataerkil kabullerle doğrudan ilişkilidir kuşkusuz. Bu durum, ayrıca, eğitim düzeylerinin nispeten düşük olmasıyla da bağlantılıdır. KADAV atölyelerine katılan kadınların büyük çoğunluğu (yüzde 37,9) ilkökul mezunu idi. Sadece 18 kadın üniversite mezunu idi (yüzde 12).

Ne var ki, Türkiye'ye geldikten sonra kadınların birçoğu çalışmak zorunda kalmıştır. Suriyeli kadınların çoğunun bir mesleğinin olmaması, mesleği olanların da kendi mesleğini icra edecek koşulları bulamaması nedeniyle, başlıca istihdam alanı tekstil sanayidir. KADAV'ın çalışmalarına katılan kadınların beşte biri, Türkiye'ye geldikten sonra bir tekstil atölyesinde işe başladığını belirtmiştir. Kadınlar esas olarak tekstil sektöründe, genellikle "ortacı" olarak çalışmışlardır.

İmalat sanayi içinde kadın istihdamının yoğunlaştığı alan tekstil ve hazır giyim sanayileridir. Tekstil ve hazır giyim emek-yoğun teknolojiye dayanmakta ve esas olarak vasıfsız kadın işçi istihdam etmektedir. Türkiye'de kadınlar atölyelerde istihdam edilmelerinin yanı sıra hane içinde de üretime katılmaktadır: Bluzlara boncuk işlemek, örgü yapmak, düğme dikmek gibi. Yani sektör, bir bakıma, kentnin yoksul kesimlerinde yaşayan kadınların ucuza çalıştırılmasıyla ihracat gücünü muhafaza edebilmektedir.

Ancak çoğu Suriyeli kadın tekstilde bir süre çalıştıktan sonra (yaklaşık altı ayla bir yıl arası bir süre sonra) işi bıraktığını söylemiştir (**Yaman, 2017**). Hem düşük ücretler hem de uzun çalışma saatleri kadınları canından bezdirmiş görünmektedir. Suriyeli göçmenlerin aldığı ücret Türkiyeli işçilerin ücretinin altındadır; ne var ki Suriyeli kadınlar

Suriyeli erkeklerden de düşük ücret almaktadır. Erol ve arkadaşlarının tekstil sektöründe yaptığı araştırma bu durumu net bir biçimde ortaya koymaktadır. Araştırmanın bulgularına göre, tüm işçiler arasında Türkiyeli erkek işçiler ortalama en yüksek ücret alan grubu oluştururken, Türkiyeli kadın işçiler Türkiyeli erkek işçilerden ortalama 309 TL daha az kazançla ikinci sırada yer almaktadır. Suriyeli erkek işçiler ise Türkiyeli erkek işçilerden ortalama 330 TL daha az kazançla üçüncü sıradadır. Suriyeli kadın işçilerin ortalama ücreti Türkiyeli erkek işçilerin yaklaşık yarısına tekabül ederken, tüm işçilerin ortalamasından yaklaşık 489 TL daha düşüktür (Erol ve ark., 2017). Buna göre, Türkiyeli kadın işçilerin yüzde 41'i, Suriyeli kadın işçilerin ise tamamı asgari ücretin altında bir ücretle çalışmaktadır (Erol ve ark., 2017). Suriyeli kadınların işten ayrılmak zorunda kalmalarının bir diğer nedeni, uzun çalışma saatleridir. Türkiye'de pek çok sektörde, özellikle de tekstil imalatında çalışma saatlerinin uzun olduğu iyi bilinmektedir. Erol ve arkadaşlarının anılan araştırmasına göre, ortalama olarak bakıldığında işçilerin yarısının haftalık çalışma süresi 56saat ve üzerinde, işçilerin üçte birinin haftalık ortalama çalışma süresi ise 60 saatin üzerindedir. KADAV'da görüştüğümüz kadınlar da haftada yaklaşık 55 saat çalıştıklarını vurgulayıp, "Türkiye'de ne kadar uzun saatler çalışıyorsunuz" diye yakınmaktadır. Alışık olmadıkları koşullarda uzun süre ayakta kaldıkları için pek çok kadın eklem ağrılarının şikâyetçidir.

Kadınların istihdamla ilgili en önemli sorunlardan biri hane içindeki iş yüküdür. Suriyeli mülteci haneleri hayli kalabalıktır; çekirdek aileler yakın akrabalarla (ebeveynlerin kız kardeşi, erkek kardeşi, anne babası vs.) birlikte aynı hane içinde yaşayabilmektedir. Bu neredeyse zorunlu bir durumdur. Bir yandan Suriyeli aileler için ev kirası en büyük masraflardan biri olduğu için, aileler birlikte yaşamayı tercih etmektedir. Öte yandan, savaş ve göç aileleri dağıtmış, çok sayıda kayba sebep olmuştur. Yalnız kalan aile fertleri de bilmedikleri bir şehirde, hiçbir gelire sahip olmadığı için, yakın akrabalarla birlikte yaşamaktadır. Ancak, birden fazla ailenin aynı alanı paylaşması ile ortaya çıkan kalabalık yaşam tarzlarında kişisel mahrem alanları kaybolmakta; kadınlar kendilerini işsizlik ve yoksulluk karşısında çaresiz hissetmektedirler. Ataerkil toplumlarda göçle birlikte, erkekler işlerini ve gelir sağlama rollerini kaybetmekte ve o zamana kadar sahip olduklarını düşündükleri aile fertleri başta olmak üzere başkalarının yaşamlarını kontrol etme ve denetleme güçlerini yitirmektedir. Bunlara bağlı hissettikleri üzüntü ve sıkıntı karşısında saldırgan

tavırlar sergilemeleri, aile içi şiddet uygulamaları "olağan" karşılanmaktadır (Başterzi, 2017). Kadınların bütün bu stres, gerilim ve şiddetle de "baş etmesi" beklenmektedir. Bir kez daha vurgulamakta yarar var; kadınlar hane içinde ve hane dışında sarf ettikleri yoğun emeğin yanı sıra, kendi stres, depresyon ve travmalarıyla baş etmeye çalışmaktadır. Ayrıca bir de hane içindeki çocukların, kocaların ve diğer aile fertlerinin stres, yorgunluk ve travmasıyla uğraşmakta, onları sakinleştirmeye çalışmakta ve üstelik bir de şiddete uğrayabilmektedir.

Kadınlar genellikle üçten fazla çocuğa sahiptir; erkek çocuğun daha "kıymetli" olması nedeniyle pek çok kadın erkek çocuk doğuruncaya kadar doğum yapmayı sürdürmek zorunda kalmıştır. Türkiye'de kreş temel bir sorundur; ücretsiz erişilebilir kreşlerin bulunmaması, iş yerlerinin kreş açmak zorunluluğunun epeyce hafifletilmesi nedeniyle, Türkiyeli kadınlar gibi Suriyeli kadınlar da çocuk bakımından tek sorumlu kişilerdir. Suriyeli kadınların Türkiye'de sosyal ve akrabalık ağlarının bulunmaması yahut epeyce zayıf olması nedeniyle, çocuk bakımında bir akrabadan yardım alması da güçtür. Dolayısıyla, çok sayıda çocuğa sahip olmak ve hane nüfusunun yüksek olması, kadınların hane içindeki bakım yükünü artırmaktadır.

Başta çocuk bakımı olmak üzere hane içindeki bakım yükü kadınların ücretli bir iş edinmesinin önündeki temel engeldir. Bu nedenle, fabrika işine giremeyen çok sayıda kadın çok düşük ücretler karşılığında evde parça başı işi yapmayı sürdürmektedir; özellikle hane içinde tekstil ürünlerinden iplik ayıklama işi Suriyeli kadınlar arasında hayli yaygın bir iş olarak göze çarpmaktadır.

Önemli bir sorun da kadınların bir işte çalışabileceğine dair özgüveninin bulunmamasıdır. Hem güçlü ataerkil tahakküm biçimlerinin kadınları güçsüzleştirilmesi, hem savaş ve göçün yarattığı travma hem de kadınların ücretli bir işte çalışmasına karşı çıkan geleneksel kabuller, kadınların istihdama katılmasının önündeki diğer engelleri oluşturmaktadır.

Erkekler daha uzun zaman kamusal alanda bulduklarından gittikleri ülkenin dilini az da olsa öğrenmiş olabiliyorlar ancak kadınların çoğu Türkçe bilmiyor. Bu koşullarda çok sınırlı alanlarda iş bulabiliyorlar; buldukları işi, koşullarını dikkate almadan, kabul edebiliyorlar.

Suriyeli mültecilerle ilgili can yakıcı sorunlardan biri de çocuk işçilerdir (bkz. Erdoğan ve Ünver, 2015;

Kalkınma Atölyesi, 2016; Erol ve ark., 2017; Ha-yata Destek, 2016; Tali, 2016; Yalçın, 2016). “Suriyeliler üzerinden kısa zamanda kazanç elde etme” çabası, ne yazık ki, artık neredeyse sonu getirilmiş çocuk işçiliğini de yeniden gündeme taşımıştır. Yoksulluk, haneleri çocukları da işe koşmaya zorlamaktadır. Kimi hanelerdeki erkeklerin yaşlı yahut hasta olması onları ücretli işe katılmaktan alıkoymaktadır. Çalışan erkeklerin düzenli bir iş bulmalarıysa neredeyse olanaksız görünmektedir; önemli bir kısmı inşaatlarda ve tekstilde çalışmaktadır. Kadınların istihdam oranı ise hayli düşüktür; istihdama katılan kadınların istihdamdaki konumu ise epeyce istikrarsızdır. Haneler bu durumda çocuklarını çalıştırmak zorunda kalmaktadır. Pek çok çocuğun Türkiye’de eğitim sistemine girememesi, yıl kayıpları, intibak sorunları da eğitim alamayan çocukları potansiyel çocuk işçi hâline getirmektedir. Böylece çocuklar, 10-11 yaşlarından itibaren çalışmaya başlayabilmektedir.

Çocukların çalıştırıldığı alanların başında tarım sektörü geliyor. Aileleriyle birlikte ürün ekiminde yahut hasatta çalışıyorlar. İkinci temel istihdam alanı ise tekstil sanayidir. Çocukların çoğu tekstilde ortacı olarak çalışıyor. Çalışma saatleri günde 12 saati bulabiliyor; Cumartesileri yarım gün mesai devam ediyor. Elbette ki kayıtsız bir biçimde, asgari ücretin altında ücretlerde çalıştırılıyorlar. Küçükler ve yeni başlayanlar ayda 300-400 TL kazanıyor; tekstilde birkaç yıllık deneyimi olan ve ortacılıktan makineye geçenlerin aldığı ücretse 750-800 TL arasında değişiyor.

Çocuk işçiliği meselesinin Suriyeli mültecilerle ilgili politikaların merkezine yerleştirilmesi gerekiyor. Çocuk işçiliği kuşkusuz en can yakıcı sorunlardan biri ayıca ve ayrıntılı bir biçimde ele alınması gerekir. Kadın istihdamı bağlamında şu kadarını söylemek olanaklı; kadınların istihdama kazandırılması çocuk işçilik ile mücadelede önemli bir uğrak ve çözüm olarak görünüyor.

Sonuç yerine

Bütün bu hikâye gözümüzün önünde cereyan ediyor. Suriye’de süre giden savaşı ekranlardan izlemiş olabiliriz; ama Suriyelilerin Türkiye’deki “dramı” hepimizin tanıklığıyla yaşanıyor. Sadece İstanbul, Antep, Hatay gibi Suriyelilerin yoğun olduğu kentlerde değil, Türkiye’nin hemen her bölgesinde Suriyeli mültecilerin yaşadıkları güçlükleri görüp, izliyoruz. Kadınlar bütün bu sürecin yol açtığı zorluklarla baş etmeye çalışıyor, yeni bir hayat kurmak için çalışıp didiniyorlar. Hanenin bütün yükü kadınların

üzerinde. Kadınların hane içindeki iş yükü bakım işleri ve ev işleriyle sınırlı değil çünkü hane üyelerinin duygusal emek yükünü üstlenenler de kadınlar. Erkeklerin işsizlik stresi, çocukların okul stresi, çoğunu tekstil atölyesinde çalıştırmamanın ağırlığı, yaşlıların sıla özlemi, kadınların kendi derdine ekleniyor.

Bütün bunların yanı sıra, yoksulluk ve işsizlik kadınları istihdama katılmaya zorluyor. Ayrıca, yine hanelerin son hayatta kalma stratejisi olarak çocuklarını çalıştırmak zorunda kalması karşısında pek çok kadın, çocuğu işten alıp okula gönderip, kendisi çalışmaya başlamak istiyor. Kuşkusuz çocuk işçiliğiyle mücadele için acil tedbirlerin alınması gerekiyor; çocukların çalıştırılmasına son verilip, her çocuğun zorunlu ilköğretimden geçirilmesi sağlanmalı. Bunun için iş yerlerinin düzenli denetimi, çocuk işçi çalıştıran markaların ifşa edilmesi ve cezalandırılması gibi önlemlere ihtiyaç var. Ancak bu sorunları çözüyor; hanelere çocukların sağladığı gelirin bir biçimde “kazandırılması” gerekiyor. Bu nedenle kadınların istihdama katılması önemli bir çözüm yolu gibi görünüyor.

Ancak kadınların çoğunun bir mesleği bulunmuyor. Bu nedenle ilk olarak kadınlara meslek kazandıracak kursların, eğitimlerin yaygınlaştırılması gerekli. Bir diğer mesele kreşler; ücretsiz, erişilebilir, yaygın kreşlere ihtiyaç var. Örneğin, belediyelerin her mahallede ücretsiz kreş açması yönünde baskı oluşturabilmek gerekiyor. Bu Türkiyeli ve Suriyeli kadınların hem hane içindeki yükünü hafifletecek hem de kadınların istihdama katılmasını kolaylaştıracaktır.

Suriyeli kadınlar yarı zamanlı çalışmak istiyor ancak şu anda çalışmakta oldukları tekstil sektöründe yarı zamanlı iş neredeyse yok; bu işler yoğun emek sömürüsüne dayandığı için, kadınların arzu ettikleri biçimde yarı zamanlı iş olması da muhtemel görünmüyor.

Kadınların istihdama kazandırılırken, içindeki buldukları stresi azaltacak, onları sağaltacak psikososyal desteğin sağlanmasının da çok yararlı olacağı kanaatindeyim. Ama öncelikle, kadınlara toplumsal cinsiyet temelli eğitimler verilmesi gerekli; maruz kaldıkları yoğun erkek egemenliği koşulları kadınların güçlenmesine müsaade etmiyor. Bu nedenle, feminist örgütler, sendikaların kadın komisyonları, toplumsal cinsiyete duyarlı STK’lar, kadın örgütleri ile işbirliği içerisinde, Suriyeli kadınların katılacağı toplumsal cinsiyet atölyeleri düzenlenebilir. Sözlerimi KADAV’ın toplumsal cinsiyet atölyelerine katılmış Suriyeli muhteşem bir kadının sözleriyle bitirmek istiyorum:

Buraya katılmak hayatımı değiştirdi. 20 yıldır evliyim; yıllarca sadece şu işleri yaptım: temizle, pişir, hamile kal, doğur. Sokağa çıkmak için bile cesaretim yoktu. Bu toplantılara geldikten sonra kendimi tanıdım; insan olduğumu, kadın olduğumu öğrendim; hayatın tadını aldım. Şimdi kendimi çok daha güçlü hissediyorum. Hayat hamile olmaktan, doğum yapmaktan, yemek pişirmekten, yani, sadece toplumsal cinsiyet 'sorumlulukları'nı yerine getirmekten ibaret değilmiş, bunu öğrendim. Bizim toplumumuzda kadınların çalışması ayıp karşılanıyor. Ben burada bir meslek öğrendim, çalışmak istiyorum. Esas ayıp çocukların çalıştırılması değil mi?

Dipnotlar

1. Savaştan kaçıp Türkiye'ye sığınan Suriyeliler için mülteci, sığınmacı, göçmen gibi çeşitli tanımlamalar yapılmaktadır. Yasal düzenlemeler ve yasal sınırlılıklardan ötürü bu tanımlardan her biri sorunlu görünse de, genel olarak Suriyelilerin özel olarak da Suriyeli kadınların emek koşullarını değerlendiren politik kaygılarla "mülteci" tanımını kullanacağız.
2. Son dönemde gerçekleştirilen çalışmalardan biri, Türkiye'deki Suriyeli olmayan kadın ve LGBTİ sığınmacıların İstanbul'da ve gönderildikleri uydu kentlerde en düşük ücretlerle, güvencesiz koşullarda "kaçak" çalıştığını, işgücü piyasasında en düşük statülü işçi grubunu oluşturduğunu, tacize ve diğer toplumsal cinsiyete dayalı şiddet biçimlerine maruz kaldıklarını göstermektedir. Bkz. Coşkun ve Eski, 2018.
3. Bu araştırma Suriyeli göçünün ilk zamanlarında gerçekleştirilmiş olmakla birlikte Suriyeli mültecileri de içermektedir.
4. Bu araştırma kapsamında 300'ü Suriyeli (22 kadın 278 erkek), 304'ü Türkiyeli (96 kadın 208 erkek) olmak üzere toplam 604 işçiye anket uygulanmıştır.
5. Kadınlarla Dayanışma Vakfı (KADAV) Suriyeli kadınlarla istihdam odaklı atölyeler yürütüyor. Bu çalışmalara katılan yaklaşık 153 kadınla yaptığım görüşmelerde ortaya çıkan sonuçları ve değerlendirmeyi Suriyeli Mülteciler üzerine bir çalıştayda sunmuştum. Buradaki bilgiler o çalışta sunulan bilgileri içeriyor. Bkz. Yaman, 2017.

Kaynaklar

- Amott, T. ve Matthaei, J.** (1996) *Race, Gender, and Work: A multicultural economic history of women in the United States*, Boston: South End.
- AFAD** (2014) *Suriye'den Türkiye'ye Nüfus Hareketleri: Kardeş Topraklarında Misafirlik*.
- Akkuzu, İ.** (2015) "Göç ve Kapitalizm, *DİSK-AR dergisi*, Sayı: 4.
- Barın, H.** (2015) "Türkiye'deki Suriyeli Kadınların Toplumsal Bağlamda Yaşadıkları Sorunlar ve Çözüm Önerileri", *Göç Araştırmaları Dergisi*, 1(2): 10-56.
- Başterzi, A. D.** (2017) "Mülteci, Sığınmacı ve Göçmen Kadınların Ruh Sağlığı", *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 9(4):379-387.
- Brodin Sacks, K.** (1989) "Toward a Unified Theory of Class, Race, and Gender", *American Ethnologist*, 16 (3): 534-550.
- Çiğerci Ulukan, N.** (2015) "Kapitalizmin Denizinde Boğulanlar: Göçmenler ve Göç Politikaları", *DİSK-AR dergisi*, Sayı: 4.
- Coşkun, E., Eski, B** (2018) "Negative Gendered Effects of

Turkey's Asylum Regime", *Araştırma Raporu*, Raul Wallenberg Vakfı Türkiye. Yayın aşamasında.

- Dedeoğlu, S., Gökmen, Ç.E.** (2011) *Göç ve Sosyal Dışlanma: Türkiye'de Yabancı Göçmen Kadınlar*, İstanbul: Efil Yayınevi.
- Erol, E. ve ark.** (2017) *Suriyeli Mültecilerin Türkiye'de Emek Piyasasına Dahil Olma Süreçleri ve Etkileri: İstanbul Tekstil Sektörü Örneği*, Birleşik Metal İşYayınları.
- Gough, J.** (2004) "Changing Scale as Changing Class Relations: Variety and Contradiction in the Politics of Scale", *Political Geography* 23: 185-211.
- Göç İdaresi Genel Müdürlüğü** (2018) *Göç İstatistikleri*, 15 Mart 2018.
- Hayata Destek** (2016) *Vulnerability Assessment of Syrian Refugees in Istanbul*, April 2016.
- ILO** [Uluslararası Çalışma Örgütü] (2016) "Workshop on problems faced by Syrian workers, employers and entrepreneurs in labour market and suggestions for solution - Overall Evaluation", Ankara, Turkey. Erişim Tarihi 20 Mart 2018, http://www.ilo.org/ankara/publications/WCMS_533056/lang-en/index.htm.
- İçduygu, A., Diker, E.** (2017) "Labor Market Integration of Syrian Refugees in Turkey: From Refugees to Settlers", *Göç Araştırmaları Dergisi*, 3 (1): 12-36.
- Kalkınma Atölyesi** (2016) *Bereketli Topraklar, Zehir Gibi Yaşamlar - Suriyeli Göçmen Mevsimlik Gezici Tarım İşçileri Adana Ovası Mevcut Durum Araştırma Raporu, Proje danışmanları: S. Dedeoğlu, E. Karabıyık ve Ö. Çetinkaya*.
- Kara, M. A., Kurtuluş, M.M.** (2015) "İnşaat Sektöründe Göçmen İşçi İstihdamı: İstanbul'da bir Alan Araştırması", *DİSK-AR dergisi*, Sayı: 4.
- Kaygısız, İ.** (2017) *Suriyeli Mültecilerin Türkiye İşgücü Piyasasına Etkileri*, Friedrich-Ebert-Stiftung yayımları.
- Kurtuluş, M. M.** (2015) "Sendikalar ve Göçmen İşçiler", *DİSK-AR dergisi*, Sayı: 4, 2015.
- Marx, K.** (2011) *Kapital Cit: I, Çev. Mehmet Selik ve Nail Satlıgan*, İstanbul: Yordam Yayınları.
- Erdoğan, M., C. Ünver** (2015) *Türk İş Dünyası ve Suriyeliler Konusundaki Görüş, Beklenti ve Önerileri*, TİSK ile Hacettepe Üniversitesi Göç ve Siyaset Araştırmaları Merkezi'nin ortak araştırması.
- Şenses, N.** (2015) "Rethinking Migration in the Context of Precarity: The Case of Turkey", *Critical Sociology*, 42 (7-8): 975-987.
- Tali, D.** (2016) "As refugees pour in, child labor booms in Turkey", *Alzazeera America*, 01.01.2016.
- Toksöz, G., Erdoğan, S., Kaşka, S.** (2012) *Irregular Labour Migration in Turkey and Situation of Migrant Workers in the Labour Market*, International Organization for Migration (IOM).
- UNHCR** [Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği] (2018) *Syria Regional Refugee Response, Inter-agency Information Sharing Portal* Erişim tarihi: 20.03.2018, <http://data.unhcr.org/syrianrefugees/regional.php>.
- UNICEF** (2010) *Syria - MENA Gender Equality Profile: Status of Girls and Women in the Middle East and North Africa*.
- Yalçın, S.** (2016) "Syrian Child Workers in Turkey", *Turkish Policy Quarterly*.
- Yaman, M.** (2017) "Suriyeli Kadın Mültecilerin Emek Koşulları ve İstihdama Katılımı", *Sunummetni*, Suriyeli Mülteciler ve Suriyelerin Entegrasyonu Üzerine Bölgesel Çalıştay, Boğaziçi Üniversitesi Eğitim Politikaları Merkezi (BEPAM) ve Kassel Üniversitesi International Center for Development and Decent Work (ICDD), Boğaziçi Üniversitesi, 10-13 Şubat 2017.